

KOVÁCS ISTVÁN

Mazúriai és litvániai útinapló

Báthory András síremlékétől Báthory István egyeteméig

Ha Európa városainak rokon értelmű fogalmát festők jelentenék, a nemzeti hovatartozás és az állampolgárság nem egy esetben jelentőségét veszítené. Fölénk nőne a művészetüket bemutató múzeum, galéria. Szűkebb európai pátriánkban, a Baltikum és Adriatikum közötti régióban Bécs Breughelt és Cranachot jelentené, Budapest többek között El Grecót, Krakkó pedig Leonardo da Vincit. Persze akadna világhírű festő, akinek nemzetisége az országnevet illetően egy lenne a kiállításának otthont adó város történet-földrajzi meghatározottságával. Ilyen alkotó Csontváry Kosztká Tivadár, akiért, hogy művészete előtt tisztelegjünk, el kell zárándokolnunk Pécsre. Hozzá hasonló óriás Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, akinek festészete Litvánia két világháború közötti fővárosába, Kaunasba vonzza mindazokat, akiket legalább egy, akárha véletlenül felfedezett alkotása elbűvölt. A japánok például – egyes képeinek távol-keleti szellemisége és üzenete miatt is – őt tartják minden idők talán legnagyobb festőjének. Ez a magyarázata annak, hogy a Čiurlionis nevet viselő kaunasi Állami Múzeum felújítását Japán finanszírozta.

1992 nyarán alkalmam volt fél napot eltölteni Kaunasban a világ egyetlen Ördög-múzeumában és vele szemben... az angyalokat röptető Čiurlionis-képtárban. Láthattam az ég felhővásznaiból alácsorgó fatörzseket, a teremtés pillanatában a föld fölött bizonytalanul szárnyalva talán éppen emberré vedlő sárkánymadarat s a felkelő nap atomrobbanás utáni tűzgömbjében megszenesedő erdők, szétroncsolódó hegyek, összecsukló városok árnyképeit: a XX. század korai pusztulásvízióját. Nemcsak Kaunas vált eggyé az emlékezetemben a zeneszerzőnek szintén zseniális Čiurlionisszal, hanem Litvánia is...

Litvániát azelőtt nem a képzőművészet, hanem az irodalom két sajátos származású poétája keltette életre bennem. Egyikük Adam Mickiewicz, a lengyel költészet legnagyobb alakja, akinek a *Pan Tadeus* című poémájában úgy elevenedtek meg „az erdős dombok” és „a

harsány zöldben álló mezők”, mint a földi paradicsom díszletei, a másikkal a Kelet-Poroszországban élő evangélikus papköltő, Kristijonas Donelaitis, aki az 1760-as és 1770-es években írt *Évszakok* című „idill”-jében

Čiurlionis: Juros sonata, Finale 1908

a nyírfaligeteivel, mocsaras lidércfényeivel, víztükörvillogványos pagonyaival pogányosan meg-megcsillanó táj pórnépének mindennapi gondos-bajos és külső jegyeiben csak az elvégzendő munkák ritmusára változó életét énekli meg.

Mickiewicz és Donelaitis más-más módon, de egy Litvániával. Mindketten a helyi és európai kulturális hatások összegzői és közvetítői. A közvetítő szerepet az elmúlt két évszázad groteszknek is mondható változásai még jobban kiemelik: napjaink térképére te-

kintve Mickiewicz Belaruszban született, Donelaitis pedig a Kalinyingrádi Körzetben, a néhány évvel ez előtti Szovjetunióban, a mai Oroszországban.

Idén nyáron ismét módomban állt bejárni Donelaitis tágabb szülőföldjének, a hajdani Kelet-Poroszországnak déli tájait, a lengyel Mazuri-tóhátságot és Čiurlionis szűkebb pátriáját, Litvánia délnyugati részét. A jégkorszak végén hasonlóvá gyalult két történeti táj közötti összekötő kapcsot a Suwałki-vidék jelenti, középpontjában a Wigry-tavat körülölelő Nemzeti Parkkal. Vállalkozó kedvű kajakosok akár már Varsóban is vízre szállhatnak, s a Visztulán, a Narewen, majd az Omulew vagy a Szkwara, illetve a Pisa folyón a Mazuri-tavak láncolatáig juthatnak, s azon átevezve a Lengyelország legnagyobb és legmélyebb tavába élendő félsziget, Wigry kolostoránál köthetnek ki.

Időszükében hagyományosabban, vagyis autóbusszal indultam el. Olsztynt választottam keletnek tartó utam legnyugatibb kiindulópontjául. Lehet, történelmi elfoglaltságból: 1956. október 30-án itt, a Vörös Hadsereg terén tartották Lengyelországban a magyar forradalom melletti első nagy tömegtüntetést, amelyen tízezer ember vett részt. A teret nyomban át is keresztelték a Magyar Felkelők terévé. Nem sokkal ezután kompromisszumos megoldásként a főútvonalak találkozási pontja Bem nevét vette fel. A teret ma is így hívják.

Olsztyn kiválasztásában az is szerepet játszott, hogy a tőle tizenhat kilométerre fekvő Barczewo ferences templomában található Báthory András és Báthory Boldizsár gyönyörű reneszánsz ikersíremléke. Báthory István mindkettejüket utódjának szánta a lengyel trónon, s a végén mind Boldizsár, mind András áldozatai lettek az erdélyi fejedelmi trónviszályoknak. Ezért üres a barczewói sír. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a történelmi Magyarország határától északra fekvő egyik legszebb magyar vonatkozású műemléket ne kellene számon tartanunk. A nyolcvanas évek közepén a lengyel katolikus egyháznak százhetven év múltán visszaadott templom és kolostor még egy évtized múlva is siralmas állapotban volt. A Báthory-kápolna beázó tetőzetének magyar pénzen történő kijavítása kezdő diplomataként alaposan próbára tett. A sikert végül lelkiileg, hangulatilag a zilahi Wesselényi kórusnak a helyreállított kápolnát avató koncertje tette ünnepélyesebbé.

Kevés hiányzott ahhoz, hogy a kirándulásra szánt egész hetet végül ne Olsztynban töltssem. A háborúban nagyobb részt elpusztított Óváros piacterének patrícusházait oly finom érzékkel építették újjá lengyel gazdái, hogy hangulata fogva tartja az odalátogatót. Várzásához az is hozzájárulhat, hogy a meghatározó műemlék jellegű épületek, mint a Magas Kapu, a Szent

Jakab nevét viselő XIV. század végi gótikus katedrális vagy a püspöki uradalmakat éveken át igazgató Kopernikusz által 1521-ben a kereszties lovagok ellen megvédett káptalani vár viszonylag épen maradtak.

Az Olsztyntól negyven kilométerre északra fekvő Lidzbark Warmiński, a warmiai püspökök székhelye iránti kíváncsiságot eredendően az impozáns várpalota magyar vonatkozása keltette fel. A XIV. század második felében épült gótikus épületegyüttesén Báthory András is rajta hagyta a kézjegyét, aki a királyi nagybácsi közbenjárására már huszonegy éves korában bíborosi kalapot kapott Rómától. Az 1500-as évek első felében ő korszerűsítette és építette tovább a püspöki palotát. Minden bizonnyal megfordult a falai között Balassi Bálint is, aki a befolyásos távoli rokon meghívására 1591 tavaszán több hetet vagy hónapot töltött Warmia városában: elsősorban a braniewoi (braunsbergai) jezsuita kollégium falai között elmélkedve és vezekelve.

Warmia és Mazúria a várak és az erődített épületek, kolostorok, templomok, harangtoronyok, bástyafalak hona. A településeknek, függetlenül attól, hogy a Lengyel Királysághoz, a Fejedelmi vagy Királyi Poroszországhoz tartoztak-e, a pogány poroszok, a kereszties lovagok, a svédek, a litvánok, időnként a lengyelek, de még a tatárok támadásai ellen is meg kellett magukat védeniük. Nidzicában és Kęstrzyńben a várak méretei nyugóznak le, Szczytnóban a tóparti vár fundamentumai érzékeltetik a táj fölött uralkodó erőd tekintélyét. A mindössze hatezer lakost számláló Reszel alighanem a leggazdagabb mazúriai város az egy főre eső műemlék-négyzetméter tekintetében. A XIV. században épült püspöki vár a történelem folyamán börtönné, templomná, színháznak és szállodának egyaránt helyet adott. Monumentalitásában hozzá hasonló a szintén XIV. századi Szent Péter és Pál gótikus templom, amelytől elválaszthatatlan a klarisszák XVII. századi kolostora. Érdemes megnézni az ágostoni kolostorral külön épületegyüttest alkotó barokk Szent János-templomot, s a késő barokk Szentkereszt-templomot. A XIV. századi védőfalakat helyenként még őrző Reszel, amelynek piacterét XVI. és XIX. századi műemlék polgárházak övezik, Warmia és Mazúria legrégebb gótikus hídjával is büszkélkedhet.

A hírnevet illetően ma már Reszel fölé növekszik a tőle hat kilométerre eső Szenthárs – Świąta Lipka (Heilige Lippe) – nevű helység, amely Mazúria legvonzóbb zarándokhelye, legnépszerűbb turistalátványossága. A legenda szerint arról kapta a nevét, hogy az itt terebélyesedő – nyilván korábban pogány kultikus helynek számító – óriáshárs mellett 1320 körül kápolnát emeltek. Mivel a nagy tömegeket mozgó Má-

Święta Lipka

ria-kultusznak a reformáció kezdetén radikálisan véget akartak vetni, a közeli rastenburgi (kęstrzyńi) Wolf de Heidek kivágatta a hársfát, leromboltatta a kápolnát, és a Szűz Mária-szobrot a tóba dobatta. Ettől azonban a kultikus helyet még fényesebb glória övezte, amely az éjjel titokban érkező zarándokoknak iránymutató jelül is szolgált.

Az újkeletű Mária-legenda születése, amely összefügg a ma látható templom keletkezésével, 1659-re datálható. Egy rastenburgi halálraítéltnek a kivégzése előtti éjjelen megjelent Szűz Mária, aki egy darab fát és egy vésőt adott neki e szavak kíséretében: „Ne félj! Faragj belőle, amit akarsz...” A halálra készülő ember gyönyörű Madonna-szobrot faragott, noha művészi talentumnak azelőtt nem volt a birtokában. Bírái elbűvölten bámulták a remekművet, s azzal az indokkal semmisítették meg az ítéletet, hogy ily csodára csak az lehet képes, akire különös módon vigyáz a Gondviselés.

Az itt álló két-tornyú templom építését 1687-ben kezdték el. Hosszú időt vett igénybe, amíg az ingoványos talajba vert tölgy- és mocsáritölgy-oszlopokkal szilárd fundamentumot készítettek az 1704-re – a litvániai Georgius Ertel irányítása alatt – elkészült épületnek. A gazdagon díszített templombelsőben a fi-

gyelmet a harminchét regiszteres és négyezer sípot számláló orgona hívja fel magára játék közben. Nem azáltal, hogy vannak sípjai, amelyek négy méter hosszúak, hanem azzal, hogy egyes angyalfigurái, továbbá Mihály arkangyal és Gyümölcsoltó Boldogasszony együtt mozognak bizonyos ütemekre. A leghíresebb lengyel és német orgonaművészek szívesen játszanak itt a két nép lelki kapcsolatait is erősítendő. Az összefogásra már csak azért is szükség van, mert az Ó- és Újszövetség jeleneteivel díszített kerengőnek és a templomnak rendbehozásához szükséges hatalmas összegeket nagyrészt közadakozás fedezi.

Szenthárs, Święta Lipka hangulatának lélekemelő élménye után egy órának se kell eltelnie, hogy belezuhanjunk a náci diktatúra pokoli „Farkasvermébe”, vagyis az irányjelző nyilatkat követve elérjük Hitler keletporoszországi, rastenburgi/kęstrzyńi főhadiszállását. Az első szakaszban 1940/41 folyamán építették ki ezt a keleti főparancsnoki bázist, ahová a Führer a Szovjetunió ellen megindítandó háború kezdete előtt 48 órával érkezett meg. Földméli erődrendszerré az 1943-at követő harmadik szakaszban betonozódott. Volt itt különálló, személyre szóló bunkere Wilhelm Keitelnek, Martin Bormann-nak, Hermann Göringnek, Alfred Jodlnak, Albert Speernek, de még a sajtófőnök Otto Dietrichnek is. A huszonkilenc számozott és a tizenhét betűvel jelzett objektumnak persze ma már csak a harminc-negyven-ötven méter mélyen megmoozgatott és helyenként kifordított gigantikus romjai látszanak, amelyek mintha minden pillanatban rá akarnának zuhanni az embertelen diktatúra végnapjaira kíváncsi hívatlan látogatóra.

Ha a szövetséges hírszerzés tudott is e főhadiszállás létezéséről, méreteit és jelentőségét nem mérte fel. A kisebb bunkereket álcaháloval borították be, a nagyobbak tetejét beültették fákkal. Így az objektumegyüttes elkerülte az angol és amerikai repülőgépek figyelmét, ha véletlenül fölébe is tévedtek volna. A főhadiszállást az őrségláncokon kívül hármaskarvezető-gyűrű övezte. Emiatt a „Farkasvermet” csak 1959-ben tudták a nagyközönség számára látogathatóvá tenni. A közben eltelt évek során ötvenötezer-százöt aknát hatástalanítottak a térségében.

Ma a tanácskozó barakk helyén a földön kihajtott krónika lapjait utánzó hullámos kőtábla örökíti meg a Hitler ellen 1944. július 20-án merényletet megkísérlő Claus von Stauffenberg ezredesnek és sikertelen tettének, valamint híveinek emlékét. A bomba négy embert ölt meg. Hitlert a légnomás kiröpítette az ablakon, de csak kisebb sérüléseket szenvedett. Ha a robbanás zárt térben történik, nem éli túl senki... És mérvadó feltéte-

lezések szerint a második világháború Európában hatnyolc hónappal előbb befejeződik... Esetleg túléli Łódź zsidósága... Talán nem pusztul el Varsó... És Budapestnek se kell a nyilas uralommal fűszerezett ostrom drámáját elszenvednie.

A „Farkasverem” erődépületeit 1945. január 24-én röpítették levegőbe a német utászok. A detonációtól a tőle tíz kilométerre fekvő Rastenburg ablakai is betörttek. A bunkerek vízzel elárasztott folyosóit, szobáit, termeit az elmúlt hatvan év alatt sem sikerült feltárni, bár a vélt vagy valós titkok megfejtésével utóbb lengyel–német csoport közösen is próbálkoztak.

A robbantásokkal betemetett mesés kincsekről, vízhatlan ládába csomagolt csodafegyver-leírásokról, náci dokumentumokról, Führeri testamentumról újkeletű mendemondák szólnak, s a látványtól megzavarodott látogató is hajlamos egy pillanatra elhinni, hogy lehet bennük valami. Ha valami van is a beomlasztott bunkerekben, nem valószínű, hogy arra a titok hét pecsétjét rá lehetne ütni.

A „Farkasvermet” Andrzej Brycht 1966-ban napvilágot látott *Tánc Hitler főhadiszállásán* című kisregénye emelte az irodalmi érdeklődés homlokterébe. A könyvet, amelyből Jan Batory 1968-ban filmet készített, egészen 1971-ig évente kiadták. Miután az író illegálisan elhagyta az országot, több évtizedes csönd telepedett a műre. Legutóbb a *Hitler végnapjai* című film bevezető jeleneteinek történelmi helyszínékként épültek újjá díszletként a bunkerek.

Hosszú időbe telhet, míg a Hitler főhadiszállásán tett látogatás betontömbszerűen ránk nehezedő élményéből magunkhoz térünk. Én a litván határ közelében fekvő lengyel–litván kisvárosban, Sejnyben éreztem magam ismét felszabadultnak. A pusztító háborús múltat elfedte a közelmúlt éveken át energiával feltöltő emléke. 1992 májusában az itteni Népek, Kultúrák, Művészetek Határvidéke Központ és Alapítvány szervezte meg a *Régmúlt Emlékezete* rendezvénysorozat részeként az *Erdélyi Kultúrák Hetét* – közel száz erdélyi meghívott vendég részvételével. Alighanem ez volt az erdélyi magyar kisebbség legnagyobb szabású kulturális seregszemléje – a magyar határon kívül. Maneszes Marci bácsi hangját és a nemrég elhunyt Fodor Netti Sanyi bácsi hegedűjátékát Sejnyben is videoszalagok őrzik.

Köszönhető ez két embernek, azoknak, akik hisznek az őszinte eszmecsere és a kultúrákat összeforrasztó szellemi kézfogás megváltó erejében. A poznańi Krzysztof Czyżewskiről és feleségéről, a varsói Małgosiáról, a világhírű Gardzienica színház közel két évtized előtti diáktagjairól van szó, akik több társukkal együttműködve 1991 tavaszán Sejny és a Suwałki vaj-

daság, valamint a kormány központi támogatásával és a Nobel-díjas költő, Czesław Miłosz erkölcsi pártfogásával megalakították a fentebbi intézményt, rövidebb nevén a Határvidék Központot. Tapasztalatot szerezni, szellemi útravalót gyűjteni nem véletlenül utaztak néhány hónappal később Erdélybe, ahol csíkszeredai népművelők és folkloristák, kisebbségkutatók és kultúranropológusok szerveztek nekik élő „határvidék tábor”. Miután két hét múlva hazajöttek, tudták, mit kell tenniük.

Krzysztof Czyżewskinek nemcsak nagy álma, hanem ma már napi feladata a lengyel–litván megbékélésért cselekedni, az előítéletes gondolkodással leszámolni, a félreértéseket eloszlatni, jövőt megalapozó kapcsolatot építeni. A lengyel–litván viszonyt ugyanis, amióta a két állam az első világháború végén visszakerült Európa térképére, drámai összecsapások roncolták és feloldhatatlan feszültségek jellemezték. A lengyel függetlenségi törekvések, küzdelmek, harcok célja a rabság 123 éve alatt a lengyel–litván államnak, vagyis a Rzeczpospolitanak az 1772-es határok közötti helyreállítása volt. Ugyanakkor a mind nagyobb öntudatra ébredő litvánok a XIX. század utolsó harmadától jövőjüket már csak az önálló Litvánia határai között tudták elképzelni.

Az egymásnak feszülő tervek megvalósítása 1918 őszén fegyveres összecsapáshoz vezetett a lengyelek és a litvánok között – éppen Sejny térségében. Ennek drámai élményei az érintettek leszármazottaiban máig sajnó sebeket ütöttek. A magát szintén litvániai származásának tartó Józef Piłsudski által vezetett lengyel hadsereg 1919 áprilisában bevonult Litvánia fővárosába, Vilnába, amelyet hatvanöt százalékban ugyan lengyelek laktak, s szellemi légkörét a lengyel mellett a zsidó kultúra is átította, de a történelmi múltat és jogot tekintve litván volt.

Mind a nemzeti és állami önállóságra törekvő lengyelekre, mind a litvánokra vörös árnyékot vetett a nyugat felé terjedő bolsevik forradalom. A lengyel–bolsevik háborúból, amelynek döntő csatájára 1920 augusztusában Varsónál került sor, a lengyel hadsereg került ki győztesen. A gyors és sikeres ellentámadás során ismét birtokba vette Vilnát és környékét, amelyet néhány évvel később hivatalosan betagoltak a Lengyel Köztársaságba. Litvánia emiatt nem kötött békét Lengyelországgal, s a diplomáciai kapcsolatok felvételére is csak a második világháború előestéjén került sor. (A Molotov–Ribbentrop-egyezmény következtében Vilna és környéke nyolc hónapra visszakerült Litvániához, hogy aztán 1940 júniusában a Baltikummal együtt „önként” betagoldják a Szovjetunióba.)

A litvánok számára 1920-ban kialakult tragikus helyzetnek volt egy pozitív következménye: Vilna idő-

Čiurlionis: Ramybė, 1904–1905

leges elvesztése miatt Litvánia kénytelen volt Kaunast fővárossá kiépíteni. Hogy milyenné, azt a Szabadság sántány tanúsíthatja, amely a magasból nézve szépséget hitelesítő zöld érdemrendszalagként díszíti a várost. Nem elhanyagolható tehát, hogy az országnak ma két meghatározó szellemi, kulturális központja van.

Amikor 1991-ben a balti államokkal együtt Litvánia is visszaszerezte függetlenségét, a lengyel kormány azonnal késznek mutatkozott a legszorosabb gazdasági, kulturális, politikai együttműködésre. És ebben a törekvésében nem az játszotta a meghatározó szerepet, hogy a három és fél millió lelket számláló Litvániában mintegy háromszázezer lengyel él. Közeledését hűvös vagy legalábbis óvatos tartózkodás, távolságtartás fogadta litván részről. A tudományos berkekben visszafogottabban, a publicisztikában és a parlament padsoraiban élesebben folyt a polémia arról, hogy az 1386-ban létrejött és 1795-ig fennálló lengyel–litván unió kis híján a litván nemzet felmorzsolódását vonta maga után. A litván nemesség, a katolikus egyház és a kultúra ellengyelesedett, s a nyelvet is „szalmatetős kunyhók” parasztjai és kismesei őrizték meg a XIX. század „polonizáló” és oroszosítási törekvéseivel szemben.

Mára változtak az idők, s lecsillapodtak a szenvedélyek. Olyan litván történészek is szóhoz jutnak, akik azt vallják, hogy a litván nyelv ismerete nélkül is létezhetett litván tudat, amelynek tápláló forrása a törté-

neti tájhoz, annak hagyományaihoz, kultúrájához való kötődés volt. Miért ne tartozhatna a litvánsághoz is Adam Mickiewicz, aki Litvániát énekelte meg hazájaként, s a litván nemesi hagyományokat is megörökítette a *Pan Tadeus* című poémában? Ennek tudatában már mi sem állta útját annak, hogy Vilna egyik legszebb helyén, a világ egyik csodájának tartható Szent Anna-templom mellett szobrot állítsanak Mickiewicznek.

A litvánok magukénak érezték Czesław Miłoszt is, aki egyébként *Az Issa völgye* című önéletrajzi regényében szívszorítóan írja le a lengyel–litván különválás háborúval fenyegető drámáját, a tudathasadósan egymás ellen burjánzó, majd az indulat egy fokán túl önpusztítóvá váló érzelmeket. Miłosz családjának egy része 1920 után litvánként vette ki részét az új balti köztársaság építéséből. Litvánia első párizsi nagykövetségét és népszövetségi képviselőjévé Oscar Vladislas Miłoszt nevezték ki, aki a későbbiek folyamán francia költőként ismertebb lett, mint litván diplomataként.

Ma már Czesław Miłoszhoz hasonlóan ismerik Litvániában a könyv- és folyóirat-kiadói tevékenységet is folytató, rendezvényeket, konferenciákat szervező, közös határmenti kulturális projekteket kezdeményező Krzysztof Czyżewskit is, aki magyar szerzők közül Pilszky János és József Attila válogatott verseit, valamint Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényét jelentette meg. 1997-ben a magyar és a közép-európai

irodalmak és kultúrák lengyelországi népszerűsítéséért neki ítelték a Bethlen Gábor-díjat.

1992 nyarán engem is Krzysztof és Małgosia látott el litvánoknak címzett ajánlólevelekkel. Felmutatásukra mindenütt megnyíltak előttem a kapuk és a szívek. Ők hívták fel a figyelmemet Čiurlionisra is. A litván határt 1992-ben és 2005-ben átlépve egyaránt hozzá, Kaunasba vezetett az utam. Čiurlionis az alkotói korszakot tekintve egy időben élt Csontváryval, jól lehet huszonnégy évvel fiatalabb volt, mint ő, s nyolc évvel előbb, 1911-ben halt meg. 1894 és 1899 között Varsó egyik magán zeneművészeti főiskoláján tanult zongora és zeneszerzés szakon. Zenei tanulmányait lengyel barátainak támogatásával Lipcsében folytatta, ahol a helyi múzeumoknak, képtáraknak is állandó látogatója volt. Az ekkor divatos irányzatok közül a szecessziós festészet volt rá legnagyobb hatással. Az irodalmat illetően a lengyel romantikus költészetért és Dosztojevszkij prózájáért lelkesedett, a bölcsélet terén Nietzsche, Schopenhauer, Ruskin művei és a hindu filozófia alap gondolatai foglalkoztatták. A képzőművészet iránti alkotó érdeklődésének kezdete 1903-ra tehető. Ekkoriban tért vissza Lipcséből, s a következő esztendőben beiratkozott Varsó legrangosabb képzőművész iskolájába. Ez nem azt jelenti, hogy a zeneszerzést abbahagyta volna.

A festészetet tekintve legintenzívebb alkotó korszaka 1907 és 1909 közé esik. Legjelentősebb zenei művei, festményeivel együtt, ekkor keletkeznek. A hangot, a dallamot, a ritmust szerette volna vásznain megörökíteni. Számára a festészet lényege az emberi belső – a gondolat, az érzés, a hangulat – megjelenítése. Čiurlionis – egyetlen kivételtől eltekintve – nem festett hagyományos tájképet, csendéletet. Azt a titkot, erőt, akaratot próbálta képein érzékeltetni, amely a világot mozgásban tartja. Az ezzel kapcsolatos filozófiai gondolatokat összegezve igyekezett önálló végkövetkeztésre jutni. Ha festményeit hosszasan figyeljük, az inkább megnyugtató, mint agresszív színeken váratlanul áttetszhet egy arc, átüthet egy szemvillanás, kirajzolódhat egy mosoly, a mindent magával ragadó nagy ünnepek hangulatában ránk találhat a föld hegy- és hullámsipkézete mögül kiemelkedő ember.

Čiurlionison túl hosszan sorolhatnám egyéb litvániai élményeimet. Legmegrendítőbb a Nevežis folyó völgyében egy isten háta mögötti kis falu, Paberže templomában 1992 nyarán tett látogatásom volt. A sztálini légereket megjárt Stanislas atyát kerestem, aki a XX. század megtörhetetlen tanújaként már a nyolcvanadik évét taposta. Nem sikerült vele találkoznom, mert pár nappal érkezésem előtt vitték kórházba. A XVIII. századi fatemplomot, ahol évtizedek óta szolgált, lit-

ván fiatalok őrizték. Volt miért. Stanislas atya konok odaadással szedte, gyűjtötte össze a kommunista időkben bezárt, raktárrá átalakított, lerombolt templomok kegytárgyait, miseruháit, harangjait, kovácsoltvas ajtódíszeket, zárjait, ormótlan kulcsait, ledöntött udvari keresztjeit. A csak Szent Péter által leltárba vett tárgyak a sekrestyében, a paplak összes helyeégeiben, a fészterben, a kocsiszínbén mintaszerű rendben várják a jobb időket, amikor visszakerülhetnek eredeti helyükre. Hogy ez így történjék, ahhoz persze előbb fel kell építeni a lerombolt templomokat, s azt is, amelynek hiányáról nálunk Ady szólt váddal és panasszal. Látván a szabadságukat visszanyert litvánok tenni akarását, öntudatát, bízni lehet benne, hogy nekik sikerülhet. Ők talán felépítik...

1992-ben szinte az egész országot beállványozottnak láttam. A Nagyfejedelemség hajdani társfővárosának, Trakainak szigetre épült vára jelképezte akkor a visszakerült múltat. 2005-ig teljesen feltámasztották romjaiból. A műemlékvédők persze vitatkozhatnak, hogy helyes-e a restaurálásnak ez a litvánok által alkalmazott elve és gyakorlata.

A legnagyobb szabadtéri élményt a Šiauliaitól tizenkét kilométerre északra fekvő Keresztek Dombja

Stanislas atya keresztjei

jelentette. Története száznegyven évre nyúlik vissza. Az 1863/64-es szabadságharc négy mártírját temették el itt. A környékbeli egy idő múlva keresztet állítottak itt mindazoknak, akik odavesztek a felkelésben vagy bitófára jutottak a megtorlás során. A kereszteteket a vilnai gubernium kormányzója, az „akasztós” Mihail Muravjov generális eltávolíttatta. De éjszakánként – mint a mesében – egyre nagyobb helyet elfoglaló keresztterdő támadt a dombon, amelynek története a második világháború után ott folytatódott, ahol a századfordulót követő években abbamaradt. A keresztet üldözése az 1980-as évekig tartott. Egy évtizeddel később a már szabad Litvániában ötvenötezer-háromszáz különféle formájú keresztet számoltak össze a dombon – a rájuk függesztett feszületeken, rózsafüzéreken, nyakláncokpuszokon kívül. A litvánok élő történelmi emlékezete a keresztel kivert domb, amely Csoóri Sándor *Idégszálaival a szél* című versét juttatta eszembe.

Ha volna a térségben hatásos magyar világi és egyházi diplomácia, már régen élt volna azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a világ egyik legszebb fővárosa, Vilna/Vilnius tálcán kínál Magyarországnak. Hazánk mit se tud róla, hogy a litvánok kultikus helye, a vilnai katedrális, amely olyan, mint nekünk a Mátyás-templom, az esztergomi bazilika – vagy a határon túlra tekintve a gyulafehérvári székesegyház – a mártír krakkói püspök, Szent Szaniszló és a magyar lovagkirály, Szent László nevét viseli. Ez a magyarzata a katedrális bejáratától jobb kézre eső Szent László-kápolnának, amelyben a pajzsának támaszkodó magyar uralkodó életnagyságú szobra látható. A pajzsot a magyar címer díszíti. Némi tudatosságra és pénzre lenne szükség ahhoz, hogy a katedrálisba betérő látogató gazdagon illusztrált, igényes kiállítású litván és angol nyelvű füzetben megismerhesse Szent László életét, s ezáltal bepillantást nyerhessen a magyar történelembe. Az ilyen jellegű kéznívűtást a Közép-Európához is kötődni vágyó litvánok szívesen vennék, s lehetséges, hogy a Vilnába, Kaunasba és más városokban alkalmazott magyar cégek száma is megszorodna a baráti odafigyelés révén.

A magyar–litván kapcsolatok bővítése terén hasonló szervező erő lehetne a vilnai egyetem is, amelyet Báthory István alapított 1579-ben. Ma már nem zavarja a litvánokat az a tény, hogy a két világháború közötti lengyel időben az univerzitás Báthory István nevét viselte.

Hogy az ezzel kapcsolatos érzelmi görcs, tudati zavar teljesen elmúljon, ahhoz a magyar kulturális diplomáciának kellene cselekednie: bölcsen és határozottan. Ma már jóval könnyebb a dolga, mint tíz-tizenöt évvel ezelőtt. Legalábbis ezt jelzi a litván költők egy csoportjának idén májusban a Magyar Írók Szövetségében tett látogatása, amelynek során a két nép közötti legfontosabb kapcsolatként az egyetemalapító Báthory István erdélyi fe-

A Keresztek Dombja

jedelmet, lengyel királyt és litván nagyfejdelmet már ők emlegették. Lehet, hogy ebben szerepe van annak a Báthory-emléktáblának is, amelyet 1994-ben a baltikumi joghatósággal is rendelkező helsinki magyar nagykövet állított az egyetem régi központi épületének falán. Ugyanebben az épületben azóta magyar szobát rendezhetett be a litvániai magyarok Báthory Istvánról elnevezett kulturális egyesülete. Az elmúlt években önálló magyar nagykövetség nyílt Vilnában, s tekintélynek örvendő tiszteletbeli konzul(asszony) tevékenykedik Kaunasban. A cselekvésnek tehát adottak a feltételei.

Cselekedni: bölcsen és határozottan. Ahogy Báthory István tette, amikor kálvinista litvániai főkancellárja nem akarta ráütni a pecsétet az alapító okiratra, mondván, hogy a jezsuiták túl nagy szerephez jutnának a kollégiumukból létrejött egyetemen. Vonakodó hivatalnokához ekkor e szavakkal fordult a király: „Kérem a pecsétet, hogy én üthessem rá, de kezeskedem, hogy örökre búcsút vehet tőle.”

Ez a mondat a nagy uralkodó akár mának szóló üzenete, testamentuma is lehetne: attól, aki különféle kifogásokat találva elmulasztja tenni a dolgát, el kell venni a pecsétet. ■